remegett a térde a megszámlálhatatlan létrajárástól, picit szédült is, akkor is csak azt állapította meg, hogy a térde már nem elég biztonságos, ezért abba kellene hagyni. Ugyanígy „hiszti"-nek minősítette, amikor friss diplomájával, első munkahelyén, első tanítási óráit megtartva a nap végére, mint kifacsart citrom ült remegő kezekkel a tanáriban… de hogy kifáradt volna? Ő? Ugyan, ez valami egészen más, és mindig konkrétan meg tudta mondani, hogy mi az a más, mely alkatrésze milyen módon és mértékben lett kicsit labilis, bizonyult már nem teljes értékűen terhelhetőnek. Nem is tudom, igazán tünetnek lehet-e ezt nevezni, de valami olyasféle nem?

– Talán, de ha ennyivel megúszta azt az anyukát…

– Azért nem teljesen, de ez megint hosszú történet lenne.

Háború volt

Budapest ostroma elkezdődött, mindenki aggódott, mi lesz, hogy lesz, a családokban természetes igény munkált; akármi történik is, legalább legyünk együtt, akkor azért segíthetjük egymást a bajban. Nagynénémék lakása nagy volt, ők sokan voltak, mi pedig kevesen, és sokkal kisebb lakásban is éltünk. Kézenfekvő volt, hogy mi költözzünk átmenetileg hozzájuk, ki tudja mennyi időre. Ezt könnyű volt megbeszélni, de nehéz volt kivitelezni, mert csomagokat, még egy-két kisebb bútordarabot is magunkkal kellett volna vinni, szállítóeszközt, teherautót azonban már nem lehetett szerezni. Apám munkahelyén is próbálkozott, de hiába. Aztán egyik munkatársának mentő ötlete támadt: ad nekünk erre az egy, maximum két órára egy villamost, egy olyan szürkét, ami nem személyszállításra szolgál. Azt nem vették igénybe hadi célra, megoldható. Ha levisszük holminkat a hozzánk legközelebb eső villamosmegállóhoz, ott majd kapunk segítséget a berakodáshoz is, aztán a villamos elvisz a nagynénémék lakásához legközelebbi villamosmegállóhoz, ott segítenek lerámolni is, és onnan már meg tudjuk oldani a cipekedést. Az ötlet furcsa, kissé bizarr volt első hallásra, de végiggondolva az egyetlen lehetőségnek tűnt, hát elfogadtuk, lerámoltunk a villamosmegállóba, ott ültünk a csomagokon és vártunk. Sokáig vártunk, órákig, és hiába. Emberek jöttek mentek körülöttünk,

szüleim beszélgettek velük, a háborúról, az inflációról, a hadi helyzetről, mindenről, de a mi villamosunk csak nem jött, pedig a „közönséges", azaz menterend szerűen közlekedő villamosok jöttek, mentek, ahogy máskor is.

Aztán, mintha valamit hallani is lehetett volna távolból, és a járókelők izgatottan kezdtek beszélgetni, jöttek szemtanúk, és olyanok is, akik csak a rádióból értesültek: felrobbantották a Margit hidat! Pont akkor, amikor nekünk – ha az a külön nekünk küldött villamos időben megérkezik értünk – rajta kellett volna lennünk. Nem voltunk a Margit hídon, hát életben maradtunk, a következtetéseket levontuk, és lassan elkezdtük a holmikat visszacipelni a lakásunkba. Apám és nagynéném még tervezgették, hogy ha így nem, akkor hogy, és mikor, de anyám akkor már hallani sem akart a költözésről, drámai gesztussal felemelte a mutatóujját és azt mondta:

– Ez az Isten ujja volt! Nem költözhetünk, itt kell maradnunk.

Apám, az „Isten ujját", az égi jelet nem igazán értette, de nem vitatkozott vele. Ha nem hát nem, maradtunk. Utóbb kitűnt, hogy ez volt a jobb megoldás, mert nagynénémék lakása túl nagy, túl szép volt, ezért a szovjet parancsnokság igénybe vette a tisztek számára, őket pedig egy szomszédos házba telepítették át, bezsúfolták valakikhez. Ha ott vagyunk, nyilván ránk is ez a sors várt volna.

Lőtték a várost, Budát nagyon. Valahogy megszoktuk, egy gyerek mindent hamarabb, könnyebben tekint természetesnek. Megszoktam, hogy kiköltöztünk az előszobába – mert az minden oldalról „védett" volt, ahogy szüleim magyarázták. Nem féltem, mert ők sem féltek. Egy este mégis. Hirtelen tört rám. Az elalvás szélén jártam, apám mesélt, amikor egy „belövés" érte a házunkat, egy vagy két szinttel fölöttünk. Felriadtam, megijedtem, hirtelen rám tört az egész háború minden félelme, és az ágyban felállva ugráltam, kiabáltam:

– Jaj, jaj, apu, apu, menjünk le a pincébe gyorsan, gyorsan!

Tél volt, hideg volt, anyám fel akart öltöztetni, de nem lehetett. Végül pokrócba csavartak, úgy vitt le apám. Ma is pontosan emlékszem, hogy a lépcsőház fordulóinál, ahol ablak volt, szorosan hozzá bújtam, a mellkasába temettem az arcom. Így értünk le. Anyám utánunk jött, biztosan lehozta, amit le kellett, de erre már nem emlékszem.

Egy valamivel korábbi, még a lakásban zajló eseményre, a „nagy keresés"-re viszont igen. Apámnak valahová el kellett mennie, és amikor

felöltözött, fel akarta húzni a jegygyűrűjét is, de nem találta. Óriási keresés indult. Azért emlékszem rá, mert akkor már az előszobában laktunk, elképesztő zsúfoltságban, és anyám mégis, ott is képes volt mindent szétszedni, szó szerint tűvé tenni – hiába. Ekkor színes paranoid fantáziálás indult el, főleg anyám részéről, hogy ki, mikor járt itt, ki lophatta el. Soha nem került elő, a titok titok maradt.

Aztán – már a pincéből – elvitték apámat is a többi ott lakó férfivel együtt „málenkij robot"-ra, de ő ezt megúszta. Sóskútig gyalogoltak, és ott valami pajtába terelték őket, éjszakára. Elaludt, de felébredt, mert ki kellett mennie. Körülnézett, nem látott alkalmatos helyiséget erre az udvaron, ezért kicsit távolabb ment, és egy fa tövében intézte el, amit kellett. Közben észrevette, hogy az őrök távolabb vannak, és mélyen alszanak. Felkeltett halkan még két ismerős férfit – akiket ugyanabból a házból, pincéből vittek el – és azt mondta nekik:

– Gyerekek, ez nekem nem tetszik, menjünk haza.

Hazajöttek. Egyikük lábát feltörte a bakancs, őt szinte cipelték a hosszú úton, de másnap azért megérkeztek. Csak sokkal – évekkel – később tudtuk meg, hogy mennyire igaza volt, mit „úsztak meg" ők hárman akkor.

Sok évvel később tudtam meg nagynénémtől, hogy más veszély is fenyegetett bennünket, főleg anyámat és engem. A háború elején apám szerzett valami mérget, és azt egyezményes helyen tartották, még az előszobai időszakban is. Az volt a rendeltetése, hogy ha valamelyiküket elviszik, elszakítják őket egymástól, akkor ezt beveszik. Megfogadták. Volt elég, nekem is jutott volna belőle, úgy is volt megbeszélve. Amikor apámat elvitték, anyám nem tudta – akkor már a pincében éltünk, lehet hogy a csodaszer fent maradt a lakásban – hogy apám magával vitte-e, és vajon nem vette-e be. Neki eszébe sem jutott, de aggódott apám miatt. Szerencsére nem volt ideje hozzá, talán nem is gondolt rá. A méreg ott maradt úgy, ahogy volt, és soha nem beszéltek róla aztán sem, én nem is tudtam létezéséről egészen apám haláláig. Akkor anyám előszedte a rejtekhelyről, és megkérdezte tőlem, hogy mit csináljunk vele. Sok gyógyszertári kiszerelésű háromszor három centiméteres kis papír csomagocska volt, összehajtva, két vége összecsúsztatva, ahogy régen a helyben készített por alakú gyógyszereket csomagolták. Látszott, hogy nagyon régi, a papírja már egészen elsárgult. Mondtam, hogy semmisítsük meg.

– Na, de hogyan? – kérdezte anyám.

– Így – mondtam, és egy maréknyi csomagocskával elindultam a WC felé. Ott kicsomagoltam, beleszórtam, lehúztam. Ennyi.

Fogalmam sincs, hogy mi volt bennük. Az is csak utólag jutott eszembe, hogy ha tényleg nagyon mérgező lett volna, akkor talán jobban kellett volna vigyáznom, nem puszta kézzel hozzányúlni, esetleg beszívni a porát… de semmi sem történt. Lehet, hogy talkum volt benne? Ez sem fog már kiderülni soha. A szándék minden esetre komoly volt, és még élt akkor is, amikor a kitelepítésben arról fantáziált apám, hogy vajon nem visznek-e minket tovább, Szibériába. Ezt is utólag, nagynénémtől tudtam csak meg.

A pincéről csak mozaikos emléktöredékeim vannak. Nagyon tisztán emlékszem például arra a jelenetre, amikor az ott élő gyerekeket egymás mellé, egy padra ültették, mindegyikük mögé odaállt az anyukája, és sűrűfogú fésűvel szorgalmasan szántotta a haját, a művelet eredményeként megtalált tetűket következetesen elpusztítva. Én akkor ezt mulatságos, vidám jelenetnek éltem meg, nem értettem, anyám miért lamentál, sóhajtozik közben. Mellesleg azt sem értettem – azóta sem értem – hogy honnan volt akkor ott, hirtelen mindenkinek sűrű fésűje, holott korábban soha nem használtunk ilyent, nem is volt.

A tetűk kiirtása nehéz feladatnak bizonyult, még akkor sem sikerült teljesen, amikor már tavaszodott, és felköltözhettünk a pincéből. Apám a sok macera láttán azt javasolta, hogy vágják le a hajam egészen, kopaszra, és akkor a probléma megoldódik magától. A kérdést komolyan megvitatták, de végül mégis anyám szívós, petróleummal és ki tudja még mivel vívott harca aratott sikert, ami azért is fontos volt, mert akkor már tavaszodott, és nekem szeptemberben iskolába kellett mennem. Úgy látszik más anyukák is ilyen hősiesen megvívták e harcot a hajtetűk ellen, mert iskolakezdésnél egy kislánynak sem volt egészen rövid a haja.

Voltak, akiknek a sebeit kötözték, láttam – ott mindenki, mindent látott –, de nem rázott meg. Megrendített viszont, hogy egyszer, amikor a ház bejárati kapuja felé mentünk valamilyen okból, de még messzebb voltunk, biztonságos távolságban, valami történt. Talán csak egy puskagolyó kapott gellert az aszfalton, vagy ki tudja min, tény, hogy a ház bejárati kapujának üvege betört hirtelen, és az ott Isten tudja mit és miért őrző magyar kiskatona megsérült. Hallottam a kiáltását, hogy jaj

a szemem. Ez megrázott. Valahogy „élőben" találkoztam a sebesüléssel, amiről már annyit hallottam, és teljesen bele tudtam élni magam annak a helyzetébe, akinek a szeme sérült meg. Utóbb mondták nekem, hogy ááá, nem is volt komoly, de lehet, hogy csak ijedtségem láttán meg akartak nyugtatni. Ez sem derült ki, soha.

Más sem. Ilonka néni mesélte, aki a szomszéd pincében vészelte át azokat a nehéz ostromidőket, hogy hozzájuk betörtek a részeg orosz katonák akkor, amikor már egy férfi sem volt a pincében, és „nekiestek" az asszonyoknak, azaz, megerőszakolták őket. Sokan aludtak a szenes pincékben, azokat egymás után nyitották fel, és vetették rá magukat a nőkre. A szenes pincék előtti folyosón is végig matracok voltak, azokat felhajtották, hogy tovább haladhassanak, és ezeket a matracokat éppen az ő pincéjük ajtaja elé halmozták, ő így menekült meg. Végighallgatta, ami a többi pincerekeszben történt, és közben rettegett, nehogy bronchitises kisfia felköhögjön, mert akkor észrevették volna őt is, a matracok mögött. Rémületes éjszaka volt, soha nem felejti el, mondta, annak ellenére, hogy ő végül nem lett szenvedő alanya ennek a borzalomnak.

Évekkel – sok évvel – később beszélgettem Mariann nénivel, aki elmondta, hogy őt hasonló helyzetben akkor „csak a Jóisten" mentette meg, mert felhurcolták egy üres lakásba, de az akkor éppen józan katonák, amikor meglátták, hogy éppen menstruál, és igen erősen vérzik, otthagyták. Amikor ezt utóbb egy beszélgetés során elmondtam Ilonka néninek, aki közös ismerősünk volt, csak hümmögött, majd azt mondta:

– Hááát, ezt mindenki mondhatja…

Nagyon megdöbbentem. Nem értettem a megjegyzésben rejlő rosszindulatot, hiszen ismerte ő is Mariann nénit, jó, baráti viszonyban voltak, gyakran találkoztak, beszélgettek, én eddig azt hittem, hogy szereti, és akkor most, hogy jön ide ez a kegyetlenül rosszindulatú, szinte kaján megjegyzés. Néztem az arcát. Megváltozott, a tekintete valahogy megkeményedett, a szája penge-keskenyé vált… én pedig feszengeni kezdtem vele szemben a széken, annyira kínosan érintett az egész. Ez volt az a pillanat, amikor kezdtem kételkedni Ilonka néni történetében a matracokkal, amiket az ő ajtajára borítottak olyan szerencsés módon.

Ilonka néni másik története őszinte részvéttel volt tele, ugyanerről szólt. Elmondta, hogy bizony egy távoli rokonával is megtörtént ez saj-

nos. Ismertem a hölgyet, az egész családját, sajnáltam, akkor is, később is. Aztán évek múlva mesélte – egészen más apropóra – a hölgy leánya, hogy egyszer ők is nagy veszélyben voltak. Éppen anyjával kettesben mentek hazafelé az utcán, amikor a sarkon egy orosz tiszttel találkoztak, aki egy kapu felé terelte a nőket, mondván, hogy menjenek csak egy kicsit „krumplit pucolni". Ő – aki akkor első gyermekét várta, és már nem sokkal szülés előtt volt – határozott mozdulattal megfogta az orosz kezét és a hasára tette, ahol szerencsésen éppen nagyot rúgott a gyermek. A tiszt legyintett, elengedte. Erre ő kézen fogta anyját, mielőtt az orosznak ideje lett volna meggondolni magát és elmentek mind a ketten.

Ez volt az a pont, ahol Ilonka néni történetét a matracokkal már egész határozottan megkérdőjeleztem. Hát miért mondta nekem tényként azt, amit vagy nem tudott, vagy rosszul tudott? Miért mesélte részvéttel, vagy ál-részvéttel a valótlant? És valami borzasztót éreztem az egészben. Nem csak azért, mert Polcz Alaine szemléletét, tárgyilagosságát, nagyvonalúságát hiányoltam. Ennyit nem várhattam tőlük. Ilonka nénitől sem. De valami emberi attitűdöt azért igen. Úgy kezelte ezt a kérdést, mintha az áldozatok bűnösök lettek volna, valami szégyenletes, és ezért eltitkolandó vétekben. Benne volt még az is, hogy ha már ő így járt – amit viszont eltitkolt –, akkor a másik se ússza meg! Utólag sem, szóban sem, mások szemében sem.

Ez is a háború volt, és még harminc év múlva is.

Amikor már fel-felmerészkedtünk a pincéből, még mindig nagyon hideg volt, tartott a tél. A tüzelő akkor óriási, pótolhatatlan kincs volt, és anyám valami csodálatos előrelátással sokat szerzett be, amikor még lehetett, így megrakhattuk a kis vaskályhát, nem fáztunk. Naponta mentek le az éppen szükséges mennyiségért. Az egyik ilyen túra után anyám feldúltan érkezett fel – akkor valami miatt apán nem tartott vele –, és magából kikelve elpanaszolta, hogy lopják a szenünket, ez borzasztó, valamit kell csinálni! Felháborodott elbeszéléséből kiderült: a pincerekesz-szomszéd az elválasztó vékony deszkát kitörte egy helyen, és az átömlő szenet birtokba vette.

Apám nagy üggyel-bajjal lecsillapította, de másnap együtt mentek, és figyelték a helyzetet. A lyuk is mintha nagyobb lett volna, és a szénkupacon most már világosan látszott az a „lejtés", a kupac egységes felületén keletkezett kis völgy, ami a lyuk felé mutatott. Ekkor már

anyám nem tudta fékezni magát, és nagy hangon kérdőre vonta a bűnöst. Az mindent tagadott, először nem is akarta megérteni, miről beszél anyám, de ő már nagyon dühös volt, tanukat hívott, több lakótársnak is megmutatta a keletkezett, félre nem érthető lejtésű völgyet, és a lyukat. Hümmögtek, bólogattak, de láthatóan nem akart senki beavatkozni, egy kibontakozóban lévő nagy veszekedés részesévé válni. A nézőközönség hatására akkor már a bűnös is hangot váltott, és mézédes hangon azt fuvolázta anyámnak:

– Na, de szivikém, hát csak nem képzeled! Rólam!

A történet további fejleményeire már nem emlékszem, apám valahogy befoltozta a lyukat, és a cirkusz után már a bűnös sem mert több szenet lopni, de bennem megmaradt ez a negédes kifejezés, hogy „szivikém". Valami nyúlós, émelygős érzést keltett. Akkor persze nem tudtam megfogalmazni, de úgy éreztem, hogy nemcsak abban van hazugság, amit mond, hanem az is hazug, ahogy mondja. Addig ezt a szót még soha, senkitől nem hallottam. Azt ismertem, értettem, hogy kicsikém, vagy szívem, esetleg szívecském, na de így, hogy szivikém… ez új volt, és kötődött bennem a szituációhoz, azaz negédes, „túl édes" volt, és alapjelentésén túl egyértelműen a hamisság, a képmutató hazugság jellemzőjévé is vált. Későbbi életem során – szerencsére – ritkán találkoztam vele, de ha mégis, akkor azonnal a hamisság, képmutatás gyanúja társult hozzá, és megjelent képzeletemben az a régi-régi jelenet a szénkupacokkal.

Ebben az időszakban már lehetett közlekedni a városban, sőt, néhány vonalon villamos is járt. Egyikre apámmal szálltunk fel, és megálltunk, mert nem volt ülőhely. Az egyik ülésen egy orosz katonanő, egy „bárisnya" utazott. Amikor meglátott engem, széles mosolyra derült és egyértelműen integetett apámnak, hogy menjünk oda, ő majd az ölébe vesz engem. Rémülten bújtam apámhoz, de annak megkeményedett az arca, és halkan, egyértelműen rám is szólt, hogy muszáj a katonanő ölébe ülni, itt nincs vita, itt helyzet van. Nem mertem ellenkezni, hagytam magam felemelni, a katonanő ölébe ültetni, és nyilván rémült arccal, mereven ültem, azon igyekezve – eléggé reménytelenül – hogy minél kisebb felületen érintkezzen a testem vele. A jó szándékot értettem, valójában nem félelem volt bennem, hanem valami viszolygás. Hideg volt még, a katonanőn vastag posztóból készült egyenruha volt, ami furcsa, számomra idegen szagot is árasztott. Ret-

tenetes utazás volt. Mi szálltunk le előbb, és a katonanő még távoztunkban is integetett nekem, kedvesen, anyukásan. Hiába értettem a helyzetet, akkor is megviselt. Már a biztonságos flaszteron járva apám nyugtatott, megmagyarázta mi miért történt itt, amit egyébként értettem is, de valahogy még azt is érzékeltetni tudta velem, hogy hiába kedves az a nő, azért mégiscsak „bárisnya" és nem szabad neki ellentmondani, mert ők most itt a megszálló katonák. Szomorú, de ezt is pontosan megértettem.

Egy délelőtt, amikor már tavaszodott, kezdtek rügyezni a fák, bokrok, nyitva volt a konyha ablaka, ahol mindhárman tartózkodtunk. Anyám a tűzhely előtt állt, valamit kavart, készítette az ebédet. Én a nagy szennyesládán térdeltem, ami az ablak alatt volt, és kikönyököltem az ablakon. Apám mellém térdelt, és karjával átfogott, úgy könyökölt ő is az ablakdeszkára, ezzel mintegy biztonságba helyezve engem a több emeletes mélység felett. Csak nézelődtünk, néztük a tavaszt, szívtuk a friss levegőt, amikor megjelent az égen egy repülőgép. Ez nem volt újdonság akkoriban, de azért követtük a szemünkkel. Egész alacsonyan szállt, tisztán láttuk, még az embert is – konkréten a fejét – aki a repülőgépen ült.

A következő pillanatban apám egy – akkor durvának megélt – mozdulattal lerántott a láda mögé, lenyomott a földre és ugyanezzel a mozdulattal ő is lebukott velem együtt. Szinte azonnal hallottuk a becsapódást: valaki igen jól célzott azon a repülőgépen, a lövés a konyha hátsó falába fúródott, pont ott „jött be" ahol előbb még a mi fejünk volt. A helyzet tisztázódása után megnyugtattam apámat, hogy nem haragszom rá a durva mozdulat miatt, mert megértettem. Nevetett, de anyám nem tudott nevetni, az ő fejéhez is közel süvített el az a golyó. Utólag már nehéz az egészet megérteni. Vége volt a harcoknak, Budapestet megszállták az oroszok (bocsánat szovjetek), a repülőgép is csak az övék lehetett. Annál békésebb képet nehéz elképzelni, mint hogy egy felnőtt és egy gyerek egymás mellett kinéz az ablakon. Hogyan és miért juthat eszébe akkor egy katonának, hogy odalőjön, „csak úgy"?

A háború utóélete volt a mi élményünkben az egész Rákosi rezsim. Ennek is volt számos különféle szörnyű, évtizedek múltán, váratlanul felbukkanó emléke.

Már régen felnőtt voltam, egy alkoholelvonó osztályon dolgoztam, ahová betámolygott egyszer egyik páciensünk, az eszméletlenségig ré-

szeg állapotban. Beszélni akart velem. Leültettem. A széken is nehezen tartotta egyensúlyát, rémes illatot árasztott, de akadozó nyelvvel beszélt és beszélt, összefüggéstelenül. Aztán kicsit strukturáltabb lett a szöveg, de a korábbiakból már ismerős, és most is újra meg újra visszatért ugyanaz az elem, élete dicső, nagyon sikeres mozzanata, amikor mint ifjúmunkást és lelkes, aktív párttagot beválasztották abba a küldöttségbe, amely részt vehetett a nagy eseményen, a Világ Ifjúsági Találkozón. Akkor VIT-ként emlegették, ő is. Valahol külföldön rendezték, talán Berlinben, nagy utazás, nagy élmény és főleg nagy megtiszteltetés volt. Aztán folytatódtak életében ezek a sikeres évek, a gyárban, ahol festő és mázoló szakmunkásként dolgozott eredetileg, de „kiemelték", fontos pártfunkciókat kapott, melyeknek igyekezett maradéktalanul megfelelni. Lelkes volt és naiv, abszolút híve a rendszernek. Hatáskörébe tartozott, hogy javasolja, kit kellene kiemelni és egyetemre küldeni a tehetséges ifjú munkáskáderek közül. Többet javasolt, akik utóbb meg is állták helyüket, és évek múltán visszatérve ajánlgatták neki is, hogy tanuljon tovább, biztosan meg tudná csinálni, biztosítsa be a jövőjét, de erről akkor hallani sem akart, mondván: rá ott van szüksége a pártnak, tehát ott fog helytállni. Ezt is tette, egészen ezerkilencszázötvenhatig, amikor is ez a struktúra összeomlott. Őt nem temette maga alá, gyakorlatilag semmi baja nem lett, azon kívül, hogy visszahelyezték a műhelybe festeni és mázolni. Senki nem haragudott rá, és a műhelyben sem akartak kitolni vele a korábbi kollégái – mindenki tudta róla, hogy kiemelt pozíciójában is rendes, jóindulatú emberként viselkedett. Más volt a baj. Ezt csak akkor nyögte ki, amikor már tucatszor elmondta az előbbieket. Neki olyan megbízatása is volt a párt részéről, hogy „hangulatjelentéseket" kellett adnia, és állandóan szolgálatra készen állnia. Mindez persze szigorúan titkos volt. Ez azt jelentette, hogy megszűnt a magánélete. Ezt kívülről nem láthatták a felületes ismerősök, de például, ha megismerkedett egy leánnyal és el akarta vinni moziba, akkor előzetesen meg kellett volna mondania pontosan mikor, kivel, melyik mozi hány órás előadására mennek, és hogy utána beülnek-e egy eszpresszóba még. Ha igen, akkor meddig tartózkodik ott, majd onnan mikor távoznak és hová. Ezt nagyon komolyan vette, nagyon szigorúan betartotta (a pártfegyelem része volt!), és azt is, hogy minderről soha, senkinek nem szólhat egy szót sem a következő tizenöt vagy húsz évben. A pontos számra nem emlékszem,

de arra igen, hogy amikor minderről beszélt nekem, már jócskán elmúlt az az idő. Ezt ismételten felvetettem, amikor már sírt, taknyanyála összefolyt, és elanyátlanodott kisgyermekként hüppögve ismételte ezeket a tényleg borzasztó tényeket. Láttam, hogy nincs feloldozás, itt a tények nem számítanak, mondhatok én akármit, őt már soha senki, semmi nem oldja fel, különben is, már késő. És tényleg késő volt már, ráment az élete, nem tudott megházasodni, nem lett családja, de még jó barátai sem, és lassan de biztosan mindenféle intim, emberi kapcsolat híján magányában alkoholista lett. Megértettem, hogy egy történet végét hallom, annak ellenére, hogy még csak negyven egynéhány éves volt.

Azért mégis megpróbáltam. Amikor kijózanodott, a következő napokban óvatosan vissza-visszatértem a témára, ismételten megkíséreltem beszélgetést kezdeményezni vele, oldani szerettem volna ezt a szörnyű „átkot", amit hosszú évek óta hurcolt magával, de hiába. Az volt a benyomásom, hogy menekül előlem. Nem tudtam eldönteni, egyáltalán emlékszik-e rá, hogy azon a zavaros részeg napon kvázi „kiadta magát" nekem, vagy csak valami homályos veszélyérzete van. Azt biztosan éreztem, hogy akkor, ott nagy esemény történt, ezt a titkot most először mondta ki életében.

Aztán elment az osztályról, dolgozni kezdett ismét, és ahogy ez ilyenkor lenni szokott, egy darabig még józan is volt. Utóbb visszatérő betegünktől hallottam szomorú történetének a végét. Nem sokáig maradt józan, egy aktuális ünnep alkalmából ismét ivott, és részeg állapotában olyan szerencsétlenül esett le egy villamosról, hogy az halálra gázolta. Megdöbbentem. Tudtam, hogy a korábbiakban nem nagyon volt balesete, részegen sem, józanul sem, komoly pedig még soha.

Nem tudtam elkerülni, elhárítani azt a gondolatot, hogy valamilyen szinten, közvetve én is oka vagyok ennek, mert ezt a halált feltétlenül tudattalanul vezérelt öngyilkosságnak lehet tekinteni. Bűntudata, lelkiismeret furdalása volt, mert akkor, ott, megszegte a párthűség számára mindhalálig kötelező parancsát. És mert ezért mindig büntetés jár, ő kimérte magára a legsúlyosabbat, a halálos ítéletet. Régen volt, de most is beleborzongok, ha eszembe jut.

Amikor jött a teherautó

A tanévet még nem fejeztük be, de már szép idő volt. Mindig picit „izgulós" időszak is ez az iskolában, hiszen ilyenkor zárják le a jegyeket egymás után, minden tantárgyból. Egyébként unalmas délelőtt volt, olyan, mint a többi. Aztán mégse: bejött az egyik osztálytársunk, akit pedig már reggel hiányzónak diktált be a hetes, és kisírt szemekkel mondott valamit az osztályfőnöknek, aki éppen órát tartott. Ő leküldte az irodába a leányt, folytatódott az óra, majd a leány ismét megjelent, és az osztályfőnök aláírását kérte. Akkor felismertük, hogy amire az aláírást kéri, az a bizonyítványa. De hát mi még csak egy hónap múlva fogjuk megkapni! Nem értettük, és a padszomszédok halkan sugdolózni kezdtek egymással a furcsa helyzet miatt. Az osztályfőnök rájött, hogy valamit mondania kell, és definiálta a helyzetet: neki most vidékre kell mennie, ezért hamarabb kiadtuk a bizonyítványát az igazgató elvtárs engedelmével.

Összenéztünk: na és akkor mi van? Hát menjen vidékre, de miért kell azért felforgatni a rendet? Nem éreztünk részvétet, meg sem fordult a fejünkben, hogy valami nagy baj történhetett azzal a leánnyal. Nekem se, én is teljesen gyanútlan voltam – de már nem sokáig, mint az hamarosan kiderült. A helyzetet – igazi érdeklődésem hiányát – magyarázza az is, hogy az a leány az osztály „másik" feléhez tartozott, azaz, nem „közénk". Csak fél éve voltunk osztálytársak. Ez a furcsa helyzet úgy keletkezett, hogy mi korábban egy magán iskolába jártunk, azt azonban megszüntették, államosították, minket pedig betereltek a legközelebb fekvő állami iskolába. A helyzetről már hetekkel korábban beszéltek, napokkal korábban be is jelentették, aztán, a megadott időpontban osztályonként kettős sorokba állítottak bennünket és levonultunk a sűrű ködben, a híg sarat taposva, szemerkélő esőben, szürke ég alatt. Hangulatunk is olyan nyomott, szürke volt, mint az időjárás. Az osztályfőnökünk kísért, és énekelnünk kellett menet közben, majd ünnepélyesen „átadott" minket. Mindenki szomorú volt és fázott, de nagy csendben zajlott az egész szertartás. Ott rendkívül nyájasan fogadtak, sok szó esett a befogadásról, kölcsönös szeretetről, és mi mind dacosan magunk elé néztünk, vártuk, mi fog aztán kikerekedni ebből

az egészből. Állandó, ki nem mondott és meg nem fogalmazható feszültség vibrált. Az osztály két fele csak egymás közt barátkozott, kommunikált, súgott a felelőnek és segített matek példát megoldani. Nem volt konfliktus, arra mindenki – mindkét fél – nagyon vigyázott, mert azt „nem volt szabad".

Nos, az a leány, akinek aznap délelőtt soron kívül kiállították a bizonyítványát, mert vidékre kellett mennie – a kisírt szemeivel – az osztály „másik" feléhez tartozott, így tulajdonképpen nem is tudtunk róla semmit.

Aztán, egy reggel, még mindig ezerkilencszázötvenegyben, de már az iskolai szünidő alatt, arra ébredtem, hogy anyám ül az ágyam szélén és valami szokatlan gyengédséggel, finoman kelteget. Lassan ébredtem – mindig mély alvó voltam gyermekkoromban – és csodálkozva néztem rá. Szünet van, miért kelt fel, és miért így… furcsa. Jobban odanézve az arca is furcsa volt. Könnyezett. Végre felébredtem és arra is tudtam már figyelni, amit mond. Azt mondta: „hát most megyünk nyaralni".

Nem értettem. Erről korábban nem volt szó, és azt is tudtam, hogy egyáltalán nincs most pénzünk ilyesmire, mi történt? Lassan, nagy nehezen kimondta végre: hajnalban megjött a papír, kitelepítenek bennünket. Holnap reggel jön a teherautó. (Csak akkor értettem meg végre azt is, hogy mi történt azzal a lánnyal ott, az iskolában, akinek korábban adták ki a bizonyítványát.)

Addigra természetesen már én is pontosan tudtam, miről van szó, mit jelent az, ha kitelepítenek valakit. Rokonok, barátok társaságában sokat beszéltek erről, a kitelepítésről általában, és hogy ki az, akit elvittek, ki az, akit még nem, de várja. Úgy tudtam: mi „esetleg" várjuk, de ez azért nem annyira valószínű, mint X és Y esetében, és lám, ők még mindig itt vannak.

Hát akkor megtörtént.

Gyorsan felkeltem, először telefonon, majd személyesen is beszéltem osztálytársaimmal, illetve, közülük csak a közeli jó barátnőkkel, aztán mi is elkezdtünk dolgozni a háztartás teljes feloszlatásán. Szerepünk, feladatunk egyértelmű volt: a gyönyörű és nagyra nőtt szobanövényeket el kellett vinnünk hozzájuk, vagy az ő ismerőseikhez, gyakorlatilag minden igénylőhöz. Ez nekem okozott első sorban rossz érzést, mert a növények főként hozzám tartoztak, én gondoztam, neveltem őket már évek óta. Mindez nem számított – a világért ki nem

mondtam volna ezeket az érzéseimet – értettem a helyzetet, ezt kellett tenni.

Szinte az egész délelőttöm eltelt ezzel. Amikor dél tájban a legközelebbi barátnőm kíséretében hazaértem, nagyon sok ember, rokon, jó barát volt jelen. A lakásban már teljes volt a felfordulás, láthatóan mindenki igyekezett valamiben segíteni, kereste, hogy teheti hasznossá magát. Az addig egymással teljesen ismeretlen emberek kooperáltak a könyvek dobozolásában, apró tárgyak szortírozásában. Anyám karmesterként rendelkezett, mit viszünk, mi marad, és ezen belül, ami marad, azt ki, hova vigye. (Végül, amikor másnap reggel felkapaszkodtunk arra a teherautóra, már tényleg csak a plafonon lógó csillárok maradtak ott.) Apám hiányzott a képből, mert ő „próbált intézkedni", azaz, ki tudja milyen hivatalokban, milyen hivatkozással fellebbezett, ágált, próbálkozott az érdekünkben. Mindenki tudta, hogy ennek semmi értelme – nyilván ő is –, de nem lehetett, talán nem is próbálták róla lebeszélni.

Akkor is, később is, ismételten szóba került, hogy „de hát minket aztán miért"? Hiszen apám nem töltött be soha „olyan" fontos vezető pozíciót, politikai szerepet sem vállalt korábban. Igazi megfejtése nem volt, azóta sem lett ennek a problémának, de apámnak volt egy – sajnos valószínű – teóriája. Ezt úgy foglalta össze, hogy:

– Szegény ország vagyunk, nekünk csak egy csőcselékre futja. – Azaz: akik korábban a fasiszták odaadó hívei voltak, a hatalom változását követően ugyanolyan odaadó híveivé váltak az új rendszernek, és ebben a helyzetben torolják meg rajta a vélt vagy valós sérelmeiket – így.

Az idézett szellemes mondat egy akkoriban terjedő vicc poénja volt, teljes szövegére sajnos már nem emlékszem, pedig az is tetszett. Egyáltalán, az akkori vicctermés kivételesen bőséges és mégis „minőségi" volt. E gondolat mentén továbbhaladva, apámnak még gyanúi is voltak a feljelentő személyét illetően, mert korábban volt egy kedves, régen vele dolgozó gépírónője, akiről akkoriban derült ki: részben, vagy egészen zsidó származású. Akadt olyan kollégája, aki többször is célozgatott rá: el kellene küldeni. Álságos jóindulattal hangoztatta, hogy ezt már (azt, hogy még mindig ott tartja maga mellett), „nem engedheti meg magának", sőt, az illető javasolt is azonnal „garantáltan árja" hölgyet helyette, de apám ismételten, következetesen kitért ez

elől, amíg csak tehette. Amikor már a törvények úgy szigorodtak ebben a kérdésben, hogy tovább tényleg nem tehette, nem védhette meg a hölgyet, akkor az elküldését követő időszakban még valami fondorlattal a hivatal különleges készleteiből juttatott neki nagyobb mennyiségű krumplit és szenet is. Abban az időszakban mindkettő óriási kincs és hiánycikk volt az egész országban. Ez nyilván kiderült, de ahogy apámat ismertem, valószínűleg nem is nagyon titkolta.

Nem volt ő különösebben hősies ebben az időszakban, egyszerűen csak tisztességes ember volt, és ennek megfelelően viselkedett. Tőle hallottam azt a kifejezést is, hogy „filoszemita". Baráti beszélgetések közben használta ismételten, mondván: őt különösebben soha nem érdekelte ez a kérdés, bár régen is voltak zsidó barátai, de nem foglalkozott vele, valójában csak a közelmúltban realizálta, hogy X és Y zsidó származású. Amikor azonban „ezek" (és az akkoriban evidens volt, hogy a fasisztákra gondolt) elkezdtek ilyen „véres szájjal" kiabálni a zsidókról, akkor ő – ahogy szerinte miden tisztességesen gondolkozó ember – ennek hatására kezdett kifejezetten „filoszemita" lenni. Nos, valahol itt lép be a képbe a „csak egy csőcselék" gondolata, mert akik akkor azzal a bizonyos „véres szájjal" lelkesedtek Hitlerért, ugyanazok nagyot fordítva köpönyegükön negyvenöt után lelkes kommunistákká váltak, és a változatosság kedvéért az ÁVH színeiben tűntek fel. Ebben a minőségében, ily módon elért hatalmával visszaélve jelenthette fel apámat az, akinek a pártfogoltját akkor, a másik rezsimben ő nem volt hajlandó a régi, kedves munkatárs eltávolítása árán azonnal felvenni. Vagyis: ez a lépés, a feljelentés, a reváns, a vélt sérelemre való „visszavágás", magyarán bosszú lehetett. Igaz, hogy ettől neki, vagy védencének semmivel sem lett jobb, de legalább nekünk rossz lett! A teóriának van valószínűsége, bár ez most már soha nem lesz bizonyítható, és valójában az évek multával a dolog jelentősége is elveszett. Az érintett hölggyel, a hajdani gépírónővel érdekes módon, húszon valahány év után találkoztam. Az volt a legfurcsább, hogy ő ismert meg engem, pedig kisgyermek koromban látott utoljára. Kedvesen, szeretettel érdeklődött apám betegségének, halálának körülményei iránt, majd elmondta, hogy ő nem ment vissza abba a hivatalba többé, pedig a háború után még hívták is, inkább egy óvodában vállalt munkát, mert úgy gondolta, hogy egyedülálló nőként a kisgyermekek állandó jelenléte olyan sok örömet okoz neki, amiért az esetleg magasabb fizetés

sem kárpótolhatná. Onnan is ment nyugdíjba akkortájt, amikor beszélgettünk erről. Elégedett, kiegyensúlyozott embernek látszott.

Amikor ismét felbukkantam otthon, arra a jelenetre léptem be barátnőmmel, hogy a sógornője éppen pénzt adott át anyámnak. Barátnőm megfogta a karom, visszahúzott az előszobába és mondta:

– Gyere már, várjál egy kicsit, most sírni fognak, mind a ketten, nem látod!

De, akkor már én is láttam, nyilvánvaló volt.

Délutánra apám is hazaért, barátnőm elment, ottmaradtam praktikus feladat nélkül kóválygva a feldúlt és egyre üresebb lakásban. Voltak viták szüleim között, a mit vigyünk, mi maradjon kérdésben. Apám feltétlenül vinni akarta a bridzskártyákat, hiszen az nem nagy csomag, nem vesz el helyet a hasznos tárgyaktól. Anyám erről hallani sem akart. Valami nem tisztázható ideológia alapján azzal érvelt, hogy „ne hívd ki a sorsot". Amikor apám ezen nevetett, anyám nagyon megsértődött. Akkor már mind a ketten igen fáradtak lehettek. A segítő személyek estefelé hazaszállingóztak, lassan egyedül maradtunk. Hátra volt még a régi iratok, levelek eltüzelése. Erre remek lehetőséget kínált a henger alakú nagy fürdőszobakályha, egyben felmelegítve nekünk a fürdővizet is – még egyszer, utoljára.

Aztán lefeküdtünk. Nem tudom, szüleim hogy aludtak, én kiválóan, amíg lehetett, de ez sajnos csak néhány órát jelentett. Erre az ébresztésre már nem emlékszem, de kialvatlanul keltem fel, az biztos. A távozóban minket kiengedő házmesterné arca nagyon megmaradt emlékezetemben; talán a lakáskulcsot is neki kellett leadni. Valószínű, hogy így történt, de ebben nem vagyok már biztos. Nagyon sokáig nézett utánunk, és tudtam, hogy abból a házból már előttünk is elvittek egy családot.

Külön történet a Budapesten hagyott, különféle embereknél elhelyezett tárgyak későbbi sorsa. Könyveink „mutatósabb" és kelendőbb része, mint albumok, verseskötetek, mesekönyvek a múltból, vagy klasszikus sorozatok szép, patinás egyforma kötésben, mindez egyik nagynénémhez került, azzal a megokolással, hogy őket úgysem viszik el (fogalmam sincs, miért vette ezt akkor mindenki biztosra, de tényleg nem vitték el őket) és neki van a legnagyobb lakása. Egy idő múlva – még kitelepítésünk alatt – a nagy lakást valahogy megosztották, „leválasztották", félve, hogy „betelepítenek" idegeneket, és akkor már

nem volt helyük nála a mi könyveinknek. Megoldotta, korábbi háztartási alkalmazottja, akivel a háború után „a demokráciában" is jó kapcsolatban maradt, vállalta, hogy Pest-környéki kis házában elhelyezi a nála feleslegessé váló dolgokat. Ez alatt nemcsak a mi könyveinket értették, hanem az ő megkisebbedett lakásában feleslegessé vált tárgyakat, bútordarabokat is. Ez utóbbiakat ajándékba, „örökbe" adta, kérve ugyanakkor a mi holmink megőrzésére. Erre ígéretet is kapott, de amikor ötvenhárom után, ha nem is haza, de eljöhettünk, szerettünk volna néhány könyvet visszakapni. Természetesen nem mindet, és főleg nem egyszerre, hiszen nem tudtuk volna még elhelyezni, de volt, amelyik már nagyon hiányzott. A hölgy ártatlan arccal mondta a címmel, szerzőnévvel kért könyvekre, hogy nála olyan nem volt, tessék máshol keresni, ő csak tudná, ha ott lett volna, mert ő aztán mindenre vigyáz! Néhány kísérlet után abbahagytuk, és ezeket is elkönyveltük a veszteséglistára.

Megint más történet volt anyám régi Singer varrógépe. Azt már a kitelepítés alatt nagyon szerette volna megszerezni, használni. Részben talán némi pénzt is kereshetett volna vele, részben a helyiek nagyon sok apró szívességének, élelmiszeradományának viszonzására is adott volna lehetőséget kisebb-nagyobb varrás-munkákkal. Még a szállítást is meg tudta szervezni, mert a környéken, a kőbányában (ahol apám is tolta a csilléket) dolgozott sofőrként egy fiatal budapesti mérnök, aki ezzel a munkavállalással mentette meg családját a kitelepítéstől. Életét úgy oldotta meg, hogy a hatalmas teherautóval, ami munkaeszköze volt, a hétvégeken hazament Budapestre fiatal feleségéhez, a hétköznapokat pedig a bányában töltötte, ahol apám is. Jó barátságba kerültünk egymással, és kisebb beszerzésekben, tárgyak ide-oda szállításában már korábban is segített. Készségesen felajánlotta, hogy elhozza ő ezt a varrógépet, csak szervezzük meg, tisztázzuk a helyzetet azzal, akinél elhelyeztük, és egyik hétvégen felpakolja, vasárnap este már le is teszi nálunk. Itt hosszú – levélben zajló – huzavona vette kezdetét. Részletei már a homályba vesznek, lényege, hogy előbb tagadta az illető, hogy egyáltalán valaha is ott volt az a varrógép, aztán azt állította, hogy el kellett vitetni valakivel valahova, mert ők már nem tudták elhelyezni, mi csak várjunk, majd tisztázza, majd értesít. Ekkor, a helyzetet és a mi tehetetlenségünket is átlátva, a fiatal mérnök-sofőr karakánul intézkedett érdekünkben: egy szép vasárnapon egyszer csak

megjelent hatalmas járművével a megadott címen és közölte, hogy ő akkor most elhozza nekünk ezt a varrógépet. Nem mondhatták, hogy nincs ott, mert a szobában, ahová bevezették ott állt, látható volt, a leírás pontosan ráillett. A háziak kicsit ötöltek-hatoltak, de ő nem is hagyott nekik időt, felpakolta, elporzott vele, és vasárnap este – anyám legnagyobb örömére – letette nálunk.

Ezek olyan későbbi, előre nem is sejthető események voltak, amelyekre akkor még senki sem gondolt. Ott a teherautón akkor az aktuális helyzet volt sajátos, új, és az ismeretlenbe vezető út első lépése, életünk gyökeres megváltozásának kezdete. Ezt viszont pontosan tudtuk.

Ment a teherautó, elől a vezetőfülkében „az emberek", hátul a holminkon kuporogva mi. Azért egy ember velünk is maradt, nehogy felügyelet nélkül legyünk. Úgy emlékszem, egész kényelmesen el tudtunk helyezkedni, és az én kamasz lelkemet akkor megérintette az egész helyzet „nagy kaland" jellege. Élénk lettem, izgatott, minden részlet kezdett érdekelni. Kellemes hajnali hűvösség volt, ahogy végigment velünk a teherautó a Margit körúton. (Akkor Mártírok útjának hívták.) A templom előtt véletlenül egymásra néztünk apámmal és mind a ketten széles, nagy mozdulattal vetettünk keresztet. Anyám nem, és ugyanaz az irracionális aggodalom jelent meg az arcán, mint előző nap a bridzskártyákkal kapcsolatban.

Aztán kiértünk. Nem a Keletibe, nem is a Nyugatiba, hanem egy számomra ismeretlen pályaudvarra, és valahol kint, egy külső vágányon állt a szerelvény, amibe bepakoltak minket. Óriási készültség (felhajtás is) volt, a vagon minden ajtajában állig felfegyverzett katona (vagy ávós, akkor még nem tudtam megkülönböztetni őket) állt. Felszálltunk, leültünk, vártunk. Egyre melegebb lett, de persze senki sem szállhatott le, semmiféle okból. A jelenlévők beszélgetni, barátkozni kezdtek. Arra élesen emlékszem, hogy apám szinte dicsekedett vele, ő öltözött a helyzetnek megfelelően, mert sortban jött. Később ez nem igazolódott teljesen, mert a sortot már régen viselte, kicsit talán ki is hízta, tény, hogy a cipekedés közben felrepedt a fenekén a varrás. Senkinél nem volt tűcérna elérhető módon kézügyben, az egész vagonban. Azt hiszem, a végén biztosítótűvel oldották meg a problémát.

A mi vagonunkban volt egy hölgy, aki magával hozta a kutyáját is. Ezt ugyan nem tiltotta senki, de bizonyos idő elteltével a kutyát már sé-

táltatni kellett volna, és erre a gazdájának nem volt lehetősége. A kutyának idő múltán egyre sürgősebb lett a séta. Az egyik őr – nyilván teljesen szabálytalanul, de jóindulatúan, esetleg valami fegyelmi eljárást is kockáztatva – felajánlotta, hogy ő megsétáltatja kicsit a vágányok között. A gazdája egyrészt méltányolta a jó szándékú gesztust, másrészt tudta, hogy az ő kutyája mással „nem hajlandó". A megoldásra már nem emlékszem, de sokáig foglalkoztatott bennünket ez a probléma.

Aztán nagy sokára elindult és borzasztó hosszú ideig zötyögött, meg-megállt velünk a vonat. Napközben a tűző napon állt, csak éjjel ment, de nagyon lassan haladt. Az utazás ily módon egy egész napig tartott, sőt, annál valamivel hosszabb ideig. Útközben nem nagyon tudtam aludni, az volt az érzésem, hogy én végig teljesen éberen töltöttem az időt, de hát ez nyilván nem egészen így történt.

Arra mindenki felriadt, amikor az éjszaka közepén egy idős ember rosszul lett. Talán agyvérzést kapott, talán csak zavarttá vált, esetleg mindkettő. Mindenesetre a dolog egyértelműen életveszélyes volt, intézkedést követelt, és történt is valami: megálltunk, és valakik ezt az öregembert levitték a vonatról. Úgy tudtuk, hogy kórházba, de azt nem – és nyilván a rokonai sem – hogy melyik város, melyik kórházába került. Az unokája volt hangosabb, egy nálam néhány évvel fiatalabb kislány, zokogva kiabálta, hogy „nagypapám ne halj meg, ne halj meg"! A szülei sokáig nem tudták megnyugtatni.

Zötyögtünk tovább, és hajnalban megérkeztünk valahová. Mint ott helyben kiderült, még egy házaspár jött ugyanoda. Lovas kocsik vártak minket az állomáson, mint utóbb megtudtam azért, mert a helyi kulákokat kirendelték a mi hazaszállításunkra.

Az első kocsira a sok holmi mellé csak én férte fel, és egy nagy bajszú paraszt bácsi hajtotta a lovakat. Ültem mellette a bakon, a lovacskák lassan poroszkáltak, körülöttünk az út két oldalán erdő, kicsit távolabb patak csobogott, az út lágyan kanyarodott velünk ide-oda, csak a madarak csiripeltek, egyébként nagy-nagy csend volt. Itt nyomott el az álom. Amikor a bácsi kedvesen rákérdezett, hogy elfáradtam-e, természetesen nagyon tiltakoztam és igyekeztem teljesen éber maradni. Ekkor jelent meg először az a furcsa és ijesztő élmény, amit évekkel, sőt, évtizedekkel később is megéltem néha, ha nem is ekkora intenzitással: hogy mindent kívülről látok. Valójában mintha nem lettem volna igazi résztvevője a saját élethelyzetemnek, úgy néztem

ezekre a történésekre, mintha valakivel – akiről persze tudtam közben, hogy én vagyok – történne, én pedig nézném, kommentálnám az eseményeket, de csak kívülről, szemlélőként. Azt hiszem, akkor voltam életemben először tényleg kialvatlan, két erősen mínuszos éjszakával a hátam mögött, de ezt az összefüggést természetesen még nem ismertem fel. Úgy éreztem, hogy valami nagyon furcsa, kicsit ijesztő dolog történik. (A jelenség persze másnapra már elmúlt, de az élmény nagyon bevésődött.)

Megérkeztünk. Szoba-konyhás, vályogból épült földes padlózatú un. „cselédlakás" volt, amit kaptunk. Állítólag a századfordulón (a tizenkilencedik és huszadik század fordulóján természetesen!) ilyen lakóépületeket hoztak létre az akkori gazdasági cselédek – a korábbi jobbágyok – számára. Az első és kisebb helyiség volt a konyha, oda került a velünk érkező házaspár, a belső, nagyobb helyiség volt a szoba, oda kerültünk mi, mivel hárman voltunk. A vályogfalú épületnek egészen kicsi ablakai voltak. Villany nem volt, de víz sem, azt utóbb egy gyönyörű tisztavizű forrásból hordtuk – ami azonban több száz méterre volt tőlünk.

Így indult ott az élet. Furcsa, nekem érdekes volt minden. A nagy tanyán a szomszéd épületben rabok „laktak" megfelelő őrizettel. Az masszívabb, téglaépület volt, és nyilván ugyanúgy „elrekvirálták" az eredeti, kulák tulajdonostól, mint azt, amibe utóbb bennünket költöztettek. Természetesen nem volt szabad egymással beszélnünk, de azért egy-két lopott szóból kiderült, miért is rabok ők egy-két, néha négy évre elítélve. Csak az egyikre emlékszem tisztán: két évet kapott, mert „kuláknak szántottam". A többi is hasonló volt. Esténként szép nyári időben énekeltek, beszélgettek, sokszor nevetgéltek is egymás között. Nappal őrizet mellett a helyi kőbányában dolgoztak. Ez az őrizet nem volt igazán szigorú, mondhatni nem volt „komoly", mégis, egészen kivételes eset volt, amikor valaki megszökött, mert ugyan hová is menekülhetett volna abban a mindenhol megfigyelt, tökéletesen lezárt országban egy ilyen szerencsétlen. Később apám is ott kapott munkát ugyanabban a kőbányában – aminek nagyon örültünk, mert élni kellett valamiből.

A másik kitelepített, ugyanott (a cselédlakás konyhájában) lakó házaspár férfitagjával együtt jelentkeztek, és felvételt is nyertek a helyi kőbányába, mint csillések. Ez nehéz és meglehetősen veszélyes munka

volt. A kibányászott, nagy kövekkel megrakott csillét kellett két-két embernek feltolni a „zúzóhoz", ahol az éppen esedékes igényeknek megfelelő méretűre zúzta össze a köveket egy hatalmas gépezet, majd tehervagonokkal szállították el a kívánt helyre. A csillét egy ember alig-alig tudta megmozdítani, és vigyázniuk is kellett egész úton felfelé, mert ha egyikük megbotlik, vagy váratlanul abbahagyja az egyenletes erőfeszítést, a csille „elszabadulhat" és összezúzza azt, aki, vagy ami az útjába kerül, de tömegszerencsétlenséget is okozhat, ha a következő csillét fegyelmezetlenül már elindította a következő pár, mielőtt ők célhoz értek volna. Úgy emlékszem, amíg mi ott éltünk, de az azt közvetlenül megelőző időszakban sem volt semmiféle baleset abban a kőbányában, az emberek fegyelmezetten dolgoztak. Apám partnere sajnos nem, mert nem bírta fizikailag, de ezt szégyellte bevallani, így apámra a reálisnál jóval nagyobb teher hárult. Ő vállalta ezt, úgy gondolta, egy darabig így is bírja, aztán majd meglátjuk: szolidáris volt a sorstársával. Amikor ez már egy-két hete így ment, anyám fellázadt, egyik délelőtt beállított a kőbányába, megkereste munkavezetőjüket, és elmondta, hogy ez így nem mehet tovább, ha apám nem szól, hát ő igen, nem hagyja „tönkretenni" a férjét. Amaz húzódozott, ő nem akar közöttük igazságot tenni, de anyám határozott volt: nem is kell, azt tegye meg, hogy apámat is, a másik kitelepített embert is egy helyi fiatalemberrel helyezi együvé, aztán majd magától kiderül, mi a helyzet. Ebbe beleegyezett, és hamarosan ki is derült. Az a fiú, akit a másik kitelepített férfivel osztottak be, már másnap kiabált, hogy ő nem dolgozik senki helyett – míg apám partnere utóbb barátkozni kezdett. Ha levegőhöz jutottak, azaz, lefelé útjukon többnyire beszélgetést kezdeményezett, és a továbbiakban csaknem két évig jó egyetértésben együtt tologatták azokat a nehéz csilléket. Később a másik férfi is talált magának szerencsére munkát, kisebb fizetésért sepregető lett a szomszédos fatelepen, és ezt a feladatot már el tudta végezni a gyenge fizikumával is.

Sok kedves emlék elevenedik fel, amelyekről apám hazatérve mesélt. Egyik érdekes eset: a mellé beosztott fiú egyszer megkérdezte, igaz-e, amit hallott, hogy apámnak van doktorátusa is. Ő bevallotta, hogy igaz. Erre a fiú bizalmasan közölte vele, hogy a sógora találkozott egyszer egy olyan emberrel is, akinek két doktorátusa volt! Apám nevetett, és megmondta, hogy: